



SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK UNIVERSITY

1. MİLLETLERARASI MEVLÂNA KONGRESİ
FIRST INTERNATIONAL MEVLÂNA CONGRESS

TEBLİĞLER
PAPERS

3-5 MAYIS 1987
MAY

KONYA / TÜRKİYE
TÜRKİY

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI : 51

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI : 3

Tashih Edenler
Correctors

Prof. Dr. Selçuk ÜNLÜ	(Almanca)
Doç. Dr. Muharrem ŞEN	(Francızca)
Yrd. Doç. Dr. Yüksel USLU	(İngilizce)
Okutman Hasan İNAL	(İngilizce)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKİN	(Türkçe)

Kapak Resmi : Güner ÖZKAN

Hat : Fevzi GÜNÜÇ

ISBN 975 - 448 - 013 - 3

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ 1988 - KONYA

16 - 17. ASIRLARDA MACARİSTAN'DA TASAVVUF VE MEVLEVİLİK

Gábor ÁGOSTON

1541'de Macaristan başşehri olan Buda'yı (Budın) işgal eden Kanunî Sultan Süleyman bu şehir ile memleketin orta kısmını Osmanlı İmparatorluğunun topraklarına ilhak edip, Macaristan'da 150 senelik bir Osmanlı hakimiyetinin temellerini attı. Fethedilmiş bu topraklarda Osmanlılar Balkanlar'da uyguladıkları, "klasik" de denilen idari-adli sistemini tatbik etmişlerdi. (1) Ancak, Osmanlılar Macaristan'ı tamamen feth edemediklerinden ve memleketin Habsburg hanedanından olan krallara ait kuzey kısmı ile Osmanlılara bağlı, fakat Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edilmemiş Erdel'de işgalden önceki Hıristiyan idari-adli sistemi devam etmekte olup, Osmanlı hakimiyeti altındaki Macar topraklarında da nüfuzunu muhafaza edebildiğinden dolayı, buradaki Osmanlı idari-adli sistemi mühim değişikliklere uğrayıp, hususî bir "condominium"un meydana gelmesine sebep olmuştur. (2) Bundan dolayıdır ki, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve istilâ devirlerinde fethedilen toprakların iskân edilmesinde mühim roller oynamış "sürgünler" ile "kolonizatör Türk dervişleri"nden (3) Macaristan'ın işgali ile ilgili olarak bahs edemeyeceğimiz gibi, buradaki halkın Balkanlar'da gör-

- (1) Konu hakkında bkz. Hegyi Klára, A törökök berendezkedése meghódított országaikban (Fethedilmiş memleketlerde Türklerin uyguladıkları idari sistem). Történelmi Szemle (Tarih Dergisi) 3. 1981. s. 392-404.
- (2) Teferruatlı bilgi için bkz. Aynı müellif, Le condominium hungaro-ottoman dans les eyalets hongrois. Actes du Premier Congrès International des Études Balaniques et Sud-Est Européennes, III. Sofia, 1969. s. 593-603.
- (3) Konu hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. İ. U. İktisat Fakültesi Mecmuası 11/1949-50/ s. 524-570., 12/1950-51/ 67-131., 13/1951-52/ s. 56-78. ve 15/1953-54/ s. 209-237. Ayrıca bkz. Aynı müellif, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler. I. İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeleri. Vakıflar Dergisi 2/1942/ s. 279-353.

düğümüz geniş miyastaki ihtidası da söz konusu olamaz. Böylece, Osmanlıların tahminen 150 sene hüküm sürüp idare ettiği bu toprakların Müslüman nüfusu ekseriyetle kale ve strateji bakımından bazı mühim şehirlerde askerî ve idarî vazifeler icra eden muhafız ve memurlardan, daha az sayıda ise bunların işe ve hergünkü ihtiyaçlarını temin eden tüccar ve sanatkârlardan ibaretti.

Bu müslümanların dini ve edebî hayatlarına ait araştırmalarımız her ne kadar iptidai bir durumda ise de, buradaki Müslüman kültürünün çok geride kalmış bir seviyede olduğunu, hatta bu toprakların 1 nci asrın meşhur Türk tarihçisi olan İbrahim Peçevi'den başka hiç bir önemli aydın yetiştiremediğini söyleyen tarihçilerle hemfikir olamayız. Elbette, İmparatorluğun payitahtı olan İstanbul veya Bursa, Edirne, Konya gibi büyük ve memleketin sakin mintikalarında bulunan şehirlere nispeten Macaristan'daki Müslüman ahalinin kültürü, daimi savaflara sahne olan bir hudut bölgesine mahsus hususiyetler göstermektedir. Bununla beraber buradaki Müslüman halkın çocuklarını tahsil ve terbiye eden mektep ve medreselerin yerli Müslüman nüfusa nazaran yeterli sayıda bulunduğunu, bu eğitim ve öğretim müesseselerinden Budin'deki Mustafa Paşa medresesi gibi merkezî ve mühim bir okulda sonraları İstanbul kadılığı ile Anadolu ve Rumeli kazıaskerliğine de tayin olunmuş müderrisin de çalıştığını başka bir yerde göstermiştik. (4) Bu tebliğde söz konusu asırlarda Macaristan'da faaliyet sürdürmüş tarikatlardan, tasavvufî edebiyatın burada kaleme alınmış veya istinsah edilmiş bazı eserlerinden bahs olunmak istenmekte, Macaristan'da şimdiye kadar hiç incelenmemiş bu konunun ehemmiyetine dikkat çekilmek arzulanmaktadır.

Macaristan'daki Müslümanların dini ve edebî hayatında muhtelif tarikatların tekke ve zaviyeleri ile buralarda inzivaya çekilmiş, tasavvufî eserler yazan veya istinsah eden derviş ve şeyhlerin özel bir yeri vardır. Bu tarikatlardan doğrudan doğruya bir Türk tarikatı olan Bektaşîliği herhalde ilk başta hesaba almak lâzımdır. Bektaşî dervişlerinden meşhur Gül Baba'nın Osmanlı ordusu ile beraber Macaristan'a geldiğini, Budin fethi esnasında orduda bulunup şe-

(4) Ágoston Gábor, Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban. (Osmanlı hakimiyeti altındaki Macaristan'da müslüman öğretim ve eğitim) Keletkutató (Doğu Araştırmaları) 1. 198. s. 47-65. Hayatlarını tamamen veya kısmen Macaristan'da geçirmiş Osmanlı aydınları ile bunların edebî faaliyetleri hakkında bkz. Aynı müellif, 16-17 nci asırlarda Macaristan'daki Osmanlı aydınları. Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler. III. Türk Tarihi, Cilt 1. İstanbul, 1986. s. 1-9.

hadet rütbesine eriştiğini Evliya Çelebi, babasından naklen rivayet etmektedir. (5) "Fukâra-i Bektaşîyan"dan olan bu zatın ismini taşıyan Gül Baba tekkesi bilindiği üzere üçüncü Budin beylerbeyi olan Yahyapaşazade Mehmed Paşa tarafından, valiliği esnasında (1543-48) tesis edilmiştir. Budin'deki diğer tekkelerde 10-20 derviş bulunduğu zaman, zengin vakıflara sahip bu Bektaşî tekkesinde 60 civarında dervişin faaliyet sürdürdüğü, Bektaşîlerin nüfuzunu göstermektedir. (6)

Macaristan'da ilk kurulan beylerbeyliğinin başşehri olan Budin'de söz konusu asırlarda Bektaşîlerle daimi bir rekabette bulunan Mevlevîlere ait hiç bir zaviyenin tespitine şimdiye kadar muvaffak olunamamıştır. Bunun için 1591 Ekimin de bir elçilik heyetiyle Osmanlı İmparatorluğunun payitahtına giden ve Budin'i de ziyaret eden V. Vratislav adında bir zatın 11 Ekim Cuma gününde bir camiin yanından geçerken, halka teşkil edip döne döne Allah'ın ismini bağırıp zikreden dokuz Türk'ün âyinine şahit olduğu ve gördüğü Devran'ı kısaca tasvir ettiği şayanı dikkattir. (7) Devran'dan bahsedildiğinde zamanımızda ilk önce her ne kadar Mevlevîlerin sema-i hatıra gelirse, bu zikrin diğer tarikatler arasında da yayılmış olduğunu, hatta 16-17'nci asırlarda Macaristan'da mevcudiyetini gösteren "Halvetî taffesinin şeyh ve müridleri... de devran ile zikrullah" ettiklerini de düşünürsek, (8) çok kısa olan bu tavsire dayanarak Vratislav'ın Budin'de Mevlevîlerin sema-i rahını görmüş olduğunu söylemek güçtür. Ancak Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edilmiş Macar topraklarının hem idarî hem de kültür merkezi olan bu şehirimizde (9) Mevlevîlerin faaliyette bulunmadığını kabul etmek de imkânsız görünmektedir. Şehirdeki tasavvufî fikirler ile Fars edebiyatı taraftarları da bunun mümkün olmadığını teyit etmektedirler.

(5) Evliya Çelebi, Seyahatnamesi Cilt, 6. İstanbul, 1818/1902-3. s. 225.

(6) Teferruatlı bilgi için bkz. Lajos Fekete, Gül-Baba et le Bektasi derk'ah de Buda. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 4/1951/ s. 1-18. Ayrıca krş. Orhan F. Köprülü, Gül Baba, İslâm Ansiklopedisi (İ. A.) Cilt, 4. İstanbul, 1964². s. 832-833. Bektaşîler Hurûfiliğin temsilcilerinden 966/1558 tarihinde henüz sağ olan Misali'nin Gül Baba olduğunu kabul ederler ise de, doğru değildir. bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, Hurûfîlik metinleri katalogu, Ankara, 1973. s. 78.

(7) Mitrovicci Vratislav Vencel vizintagságai (Ditroviçe'li Vratislav Vencel'in başından geçen belâlar) Bratislava-Budapest, 1982. s. 28.

(8) M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi fetvaları ışığında 16. cıdır Türk hayatı, İstanbul, 1983². No. 347. s. 85.

(9) Osmanlı Devri Budin için bkz. Lajos Fekete, Buda and Pest under Turkish Rule. Studia Turco-Hungarica. II. Ed. Gy. Káldy-Nagy. Budapest, 1976.

Yirmi seneye yakın bir müddet bu şehirde muhtelif memuriyetlerde bulunmuş Budin'li Ali Çelebi de tasavvufi fikirleri benimsemiş zatlardandı. Bu memurun tasavvufa karşı olan merakını 119 kitaptan ibaret kütüphanesinde mahfuz, 74 sufi şeyhin haltercemelerini ihtiva eden Mecalis al-uşşak ile Cevahir al-macani fi at-tasavvuf adlı eserleri de göstermektedirler. (10) Ali Çelebi'nin yine bu cümleden olan eserlerinden taradığımız kataloglarda henüz bulamadığımız, fakat isminde rical al-gayb tasavvufi tabirini taşıyan bir mecmâi (11) ile Kitâb-i Şeyh Ruşeni olarak kaydedilmiş ve Halvetiyye'den Ruşeniyye kolu müessisi Aydınli Şeyh Ömer Ruşeni (ölm. 892/1486)ye (12) ait olduğunu düşündüğümüz bir cildini ve muhalefat defterinde Kitâb-ı Külliyyât-i Bicân olarak gösterilmiş (13) ve herhalde 15 nci asır meşhur mutasavvıf ve müelliflerinden Yazıcıolu Mehmed (ölm. 855/1451) veya bunun küçük kardeşi olan Ahmed Bicân'a (ölm. 870/1465'ten sonra) (14) ait bir kitabını da zikrederim. (15) Budin'li Ali Çelebi tasavvufa temayyülleri olan tanınmış şairlerin eserlerinden Nakşibendilere yakın olduğu ileri sürülmüş Câmî'nin (ölm. 1492) Divânı ile şîi ulemanın şiddetli taarruzunu mucip Silsalat az-zahab'ını (16) ve çağdaşları olan Fuzûlî'nin (ölm. 1556) Divanı (17) ile Uryanı Mehmed Dede'nin tesiri yüzünden ta-

-
- (10) **Lajos Fekete**, Das Heim des Ali Çelebi, eines türkischen Defterbeamters in Buda. Vostocnye istocniki po istorii narodov Jugo-Vostocnoj i Central'noj Evropy 2 (1969) No. 286. ve 373. Ayrıca krş. Aynı müellif. XVI. yüzyılda taşralı bir Türk efendisinin evi, Belleten, Cilt 29. sayı 116 (1965). kitaplar hakkında s. 634-637.
- (11) **L. Fekete**, a.g.e. (1969) No. 358.
- (12) Hayatı ve eserleri hakkında bkz. **Sehi Beg**, Heşt bihişt. Tıpkıbasım. Ed. Günay Kut, Sources of Oriental Languages and Literatures, 5. Harvard University Printing Office. 1978, s. 191-193., **Latifi**, Tezkire İst. 1314/1896 - 97. s. 48-49.
- (13) **L. Fekete**, a.g.e., (1969) No. 278.
- (14) Hayatı ve eserleri hakkında bkz. **Âmil Çelebioğlu - Kemal Eraslan**, Yazızcıoğlu, İ. A. Cüz 140. İstanbul, 1984, s. 363-368.
- (15) Konu ile ilgili diğer eserlerini L. Fekete de tasvir etmektedir. a.g.e. (1965) s. 634-637.
- (16) Göst. yer. ve a.g.e. (1969) No. 270, 284, 285 olarak bu eserin üç nüshası da kaydedilmekteydi.
- (17) **F. Köprülü** Fuzulî'nin şîiliğini "bir tarihî hakikat" olarak kabul ettiği halde, **A. Gölpınarlı** onun batınlılığını vurguladı, ki bu telakki **F. Köprülü** tarafından hatalı bir görüş olarak nitelendirildikten sonra redd edilmiştir. Bkz. **F. Köprülü**, Fuzûlî, İ. A. Cilt 4. İstanbul, 1984², s. 189-691.

savvufa kapılmış Yahya Bey'in (ölm. 1582), (18) Şâh u Gedâ'nın (19) okumuştur. Adlarını yukarıda zikrettiğimiz eser ve müellifler bu Budin'li memurun tasavvufi fikirlere karşı olan merakını göstermeğe kâfidir, inancındayız.

Tasavvufi fikirlerin Macaristan'ın güney mntıklarında yaşamış Müslümanlar arasında daha çok yayılmış olduğunu, bu bölgede yazılmış ya da istinsah edilmiş eserlerden anlamaktayız. Muhtelif kütüphanelerde mahfuz bu tip kitapların çoğu Sigetvar (Szigetvá) ile Peçuy'da (Pécs) kaleme alınmıştır, ki bu hususta adı geçen iki şehrin tasavvufi - edebî faaliyetlerin birer merkezi olduğunu çikartmak herhalde yanlış olmayacaktır.

Halvetî alimlerinden olan ve bir müddet Sigetvar'da, Kanuni Sultan Süleyman'ın vefat ettiği yerde inşa ettirilmiş türbe ve han-kahta vazife görmüş olduğundan, "Türbe şeyhi" denmekle de maruf Ali Dede b. Mustafa al-Bosnavi al-Mostari as-Sigetvari en mühim eserlerinden olan Muhâzarat al-avâ'il va musâmarat al-avâhir adlı kitabını 998/1589 tarihinde Sigetvar'da kaleme almıştır. (20) Basması ile bir çok yazmaları olan bu eser yazılışından yirmi sene sonra, 1019/1610 tarihinde Ala'uddin b. Huram as-Sufi adında bir zat tarafından yine Sigetvar'daki Süleyman türbesinde istinsah edilmiştir. (21) Ali Dede'nin ikinci mühim ve Muhâzarat gibi basılmış arapça eseri olan Havâtım al-hikam ve hall al-rumûz ve kaşf al-kunûz, tasavvuf ve akaide ait 360 sual ve cevaptan mürekkeptir. (22) Bu eserin Antalya Kütüphanesinde muhafaza olunmakta bir nüshasında Sogedin (Szeged) sancağına tabi Baç (Bács) kadısı Mehmed Efendi'nin 1095/1684 tarihli mülkiyet kaydı ile yine bu yazmanın sonun-

-
- (18) Hayat ve eserleri için bkz. **Sehi Beg**, Heşt bihişt, Appendix XXI, s. 336, **Aşık Çelebi**, Meşâir üş-suarâ ed. G. M. Meredith-Owens, (Tıpkıbasım) London, 1971. 95b-97a. Ayrıca krş. **Mehmed Çavuşoğlu**, Yahya Bey divânından örnekler. Ankara, 1983. ve aynı müellif, Yahya Bey, İ. A. cüz 140. İstanbul, 1984. s. 343-347.
- (19) Bir çok yazmaları mevcut bu eserin 980'de istinsah edilmiş bir nüshası Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesinde, Türkçe Yazmalar O. 166. No.'da kayıtlı olup, muhafaza edilmektedir.
- (20) Ali Dede hakkında bkz. **Safvet Beg Basagic**, Bosnjaci i Hercegovci u islamskoj knjizevnosti (İslâm edebiyatında Boşnak ve Hersekîliler). Sarajevo, 1912. s. 33-39. **Hazim Sabanoviç**, Knjizevnost Muslimana Bitna orijentalnim yztcima. Biobibliografija. Sarajevo. 1973. 96-101.
- (21) **Kasım Dobraca**, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa (Arapça, Türkçe ve Farsça yazmalar kataloğu) Cilt, 1. Sarajevo, 1963. No. 756. s. 524.
- (22) **S. Basagic**, a.g.e. 37. Ayrıca bkz. Bosnalı Şeyh Ali Dede, Islâm'da hizmetler ve illetler. (Hallurumuz ve Keşfilkünüz. Rumuzlu ifadelerin Halli ve Hazinesinin Açılışı) Tercüme : Ahmet Faik Arslantürkoğlu. İstanbul, 1985.

da Baç Ulucamii imamına ait bir nüsha ile sağlam bir nüsha olan Mitroviçe'deki (Mitrovica) Nedâyî Çelebi yazmasının mukayese ettirilip düzeltildiğini söyleyen diğer bir kayıt, (23) eserin Macaristan'daki Osmanlı aydınları tarafından da tanınmış, hatta okunup istinsah ettirilmiş olduğunu göstermektedir. Ali Dede 1007/1598 tarihinde memleketin doğu tarafında bulunan Gyula civarındaki bir sahrada vefat edip, Sigetvar'a götürülüp, vasiyeti üzere "Sigetvar fethinde şehadet rütbesine erişmiş ve anda medfun" Şeyh Kasım nam bir azizin yanına defn edilmiştir. (24) Kanunî'nin son seferinde Sultan'ın maiyetinde bulunmuş meşhur Halveti şeyhi Nureddinzade Muslihuddin Mustafa Efendi'den (25) icazet almış Ali Dede'nin sonra Sigetvar'daki Süleyman türbesinde vazife görmüş olduğu ve vasiyeti üzerine Sigetvar fethinde şehid düşen bir şeyhin yanına toprağa verilmiş olduğu tabii bir husus olmakla beraber, Mekke-i mükerreme ile bir çok şehir ziyaret etmiş ve bu zatın İmparatorluğun sınırlarında bulunan bu yeri ne kadar sevdiğini de ispat etmektedir.

Sigetvar'da Halvetilerden başka diğer tarikatların temsilcileri de eksik değildi. 1613 civarında isminden anladığımız kadarıyla Nakşibendilerden olan Mirek Muhammed Nakşibendi-i Taşkendi adında bir zatın burada çalıştığını ve İran'ın eski ve yeni şairlerinin bazı güç beyitlerini Türkçe şerh eden Şehri ve güli adlı eserini burada kaleme alıp tamamladığını bu eserin bazı yazmalarından öğrenmekteyiz. (26) Müellifin bu tarihten iki sene önce Saraybosna'da (Sarayevo) bulunup başka bir eser yazdığını, Budin şehrimizde doğmuş Miri (ölm. 1102/1690) bir mecmuasında söylemekte, ve Mirek Nakşibendi'nin bu eserini aynen mecmuasına almaktadır. (27) Bu husus Mirek Nakşibendi'nin maḥalî Osmanlı aydınları arasında bu tarihlerde bile meşhur olduğunu göstermektedir.

(23) Türkiye Yazmaları toplu kataloğu, 07, Antalya., İstanbul, 1982. No. 166, s. 88.

(24) **Tarih-i Peçevi**, II. İstanbul, 1283, s. 219.

(25) Hayatı hakkında bkz. Atâî, **Hadikatü'l-hadayik fi tekmileti's-şakayik**, İstanbul, 1268. 212-214.

(26) TÜYATOK, İstanbul, Süleymaniye Yazmalar Merkezi, Ali Nihat Tarlan Derneği. Ankara, 1981. No. 232. s. 113, **Manfred Götz**, **Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland**. Bd. XII, 4. **Türkische Handschriften**. Wiesbaden, 1979. s. 424-425., **Karatay Fehmi Edhem**, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe yazmaları kataloğu**. Cilt, II. İstanbul, 1961. s. 71-72.

(27) **Josef Blaskovic**, **Arabische, türkische und persische Handschriften de Universitätsbibliothek in Bratislava**, Bratislava, 1961. s. 365.

Tasavvufî fikir ve edebiyatın mntıkadaki ikinci merkezi Peçuydu. Buradaki müstensihlerden sadece Müftüzade Abdülkerim Şeyh Salih'ten bahsedeceğiz. 1627 tarihinde Peçuy şehrimizde bulunan bu zat ondan fazla tasavvufî eser istinsah etmiştir. Bunlardan vahdet-i vücud nazariyesinin en meşhur temsilcilerinden olan Muhyiddin İbn al-Arabî (ölm. 638/1240)'ye ait dört tane Arapça eser ile (28) Halvetiyeden Şemsiye şubesi kurucusu olan Şemseddin Sivasî (ölm. 1006/1597)'nin Gazalî'nin bazı risalelerinden istifade ederek marifet hakkında kaleme alınmış, Risâle-i menâzilül'ârîfin adlı Türkçe eserini zikrederim. (29)

Yukarıdaki sahifelerde kısaca tasvir etmeğe çalıştığımız bu dini-tasavvufî muhitte, Mevlevîler de müsait bir zemin bulmuş ve Macaristan'da şu anda bilinen yegane Mevlevî zaviyesini tesis etmeğe muvaffak olmuşlardır. Abdülbâkî Gölpınarlı bir vesikaya istinaden Peçuy Mevlevihanâsinin tesis tarihini 1665 olarak göster ve Gazi Hasan Paşa tarafından yaptırıldığını yazıyor. (30) Ancak yukarıdaki tarihten iki sene önce bu şehri ziyaret etmiş Evliya Çelebi, şehrin tekkelerinden bahsedip "Cümlesinden ma'mur ve mükellef Yakovalı Hasan Paşa'nın hayratı olan Hazret-i Mevlâna'yı Rumî tekkesi bir bağ-ı İrem içre ka'in" olduğunu kaydederek, Mevlevîlerin 1663'te Peçuy'da faaliyette olduğunu göstermektedir. (31) Buna karşılık Macaristan'daki Osmanlı mimarî eserleriyle uğraşan bir Macar sanat tarihçisi Yakovalı Hasan Paşa tarafından yaptırılmış cami, medrese ve zaviyenin 16 ncı asrın ikinci yarısında tesis edildiğini asrın bazı mimarî hususiyetlerine dayanarak, fakat hiç bir kaynak göstermeksizin yazmaktadır. (32) 16 ncı asırda Peçuy'da cami, medrese ve zaviye inşa ettirilmiş ve Hasan ismini taşıyan hiç bir paşayı tanımadığımız halde, 1648'den önceki bir tarihte Peçuy'

(28) TÜYATOK, Giresun, Ordu, Rize. Ankara, 1980. No. 368., 369., 381., 396. Ayrıca krş. İsmail Fenni, Vahdet-i Vücud ve Muhyiddin İbn Arabî, İstanbul, 1928.

(29) TÜYATOK, a.g.e. No. 380. Müftüzade Abdülkerim Şeyh Salih tarafından istinsah edilmiş diğer eserler için bkz. No. 374., 375., 376., 378., 382.

(30) Abdülbâkî Gölpınarlı, Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik, İstanbul, 1953. s. 247.

(31) Evliya Çelebi, a.g.e., s. 199.

(32) Gyözö Gerö, Turkish Monuments in Hungary, Budapest, 1976. s. 17. Müellif ilk olarak Peçuy'daki Osmanlı mimarî eserlerinden bahseden kitabında (Pécs török müemlékei, Budapest, 1960. s. 23-24.) ortaya attığı bu görüşünü, Macaristan'daki Osmanlı mimarî eserlerini tetkik eden son kitabında (Az oszmán-török építészet Magyarországon, Budapest, 1980. s. 53. zaviye hakkında s. 58-59) aynen tekrar etmektedir.

da sancak beylik vazifesini icra etmiş, 1648 sonlarında (33) Bosna beylerbeyi olmuş, Sarhoş İbrahim Paşazade Hasan Paşa'nın sonradan Budin vezirliğine getirildiği, Peçuy'da cami ile bir medrese tesis etmiş olduğu, cami ve medresenin ihtiyaçlarını temin eden zengin vakıflar kurduğu kesin olarak bilinmektedir. (34) Hasan Paşa'nın hayatını çok kısa tasvir eden Basagic'in kitabı ile kullandığı kaynaklardan bu zatın Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yakovalı Hasan Paşa diye zikredilmiş paşa ile aynı zat olduğu anlaşılmakta ise de, meseleyi şüphe bırakmadan halleden neticelere varıncaya kadar, mantığa çok yakın, fakat farazi olan bu fikrin ihtiyatla karşılanması icab etmektedir.

Kuruluş tarihini henüz tespit edemediğimiz Peçuy Mevlevihanesi'nin 17 nci asırda mamur bir durumda olduğunu Evliya Çelebi'nin yukarıdaki cümlesinden anlamaktayız. Zengin vakıflara sahip bu zaviyenin semahânesinde haftada iki defa "sema ve safa olduğunda (dervişlerin) çarh-i felek gibi devranlar" ettiğini yine Evliya Çelebi rivayet etmektedir. (35) 1680'den evvel Halil adlı bir zatın zaviyeyi ele geçirmesiyle Evliya'nın seyahatı esnasında mamur bir durumda olan bu Mevlevihanedeki dervişlerin bir aralık dağıldıklarını da düşünürsek, Konya'daki Âstâne'den çok uzakta faaliyet sürdürmüş bu dervişlerin ne kadar güç bir durumda olduğunu anlayabiliriz. (36) Buna rağmen şeyhleri arasında bir hayli mürid yetiştiren ve zamanın üstad şairi olan Peçevi (Peçuylu) Ârifi Ahmed Dede gibi meşhur bir zatın bulunması, İmparatorluğun herhalde en garbtaki bu Mevlevihanesinin ehemmiyetini göstermektedir. Riyazi tezkeresinin bir zeylinde (37) Peçevi Ârifi Ahmed Dede'nin babası olan Mustafa Efendi'nin Mısır'da bir aralık hüküm süren Kala'uniyye neslinden olduğu kaydediliyor ise de, (38) Mevlevî şairlerinin hal tercümelerini havi Esrar Dede'nin istifade ettiğimiz yazmasında (39)

-
- (33) Naima, Hasan Paşa'nın H. 1058 zilkadesinde Bosna beylerbeyliğine getirildiğini ve H. 1060 yaz aylarında azl edildiğini rivayet etmektedir. **Tarih-i Naima**. Ravzat al-hüseyn fi hulaset ahbâr al-hâfikayn. Cilt. 4. s. 380 ve Cild. 5, s. 24-25.
- (34) **Safvet Beg Basagic**, Znameniti Hrvati Bosnjaci i Hercegovci u turskoj carevini (Türk imparatorluğunda meşhur Hırvat, Boşnak ve Hersekli) Zagreb, 1931. s. 24.
- (35) **Evliya Çelebi**, a.g.e., s. 199.
- (36) **Abdülbâki Gölpınarlı**, a.g.e., (1953), s. 336.
- (37) **Macar Bilimler Akademisi Şarkiyat Kütüphanesi**, Türkçe Yazmaları 0. 238.
- (38) a.g.e., vrk. 108/b.
- (39) **Tezkire-i Şuarâ al-Esrar Dede**. Macar Bilimler Akademisi Şarkiyat Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Qu. 42.

buna ait hiç bir malumat bulunmamaktadır. Esrar Dede'ye göre Peçevi Ahmed Dede tahsilini 'şehr-i mezburda vaki hanka-i Mevlevi-yede mesned-nişin-i irşad-i aşikan-i Mevlevi olan Hafız Mehmed Dede'den tekmi edip, Dede'nin sohbetlerine de devam etmiştir. Şeyhin vefatından sonra "hanka-i Peçuy meşihati kendülere ihale" olundu. (40) Ahmed Dede'nin vazifesini bir müddet icra edip, daha sonra şehirden hicret ettiğini ve "hicretlerinde üç ay mürurunda şehr-i mezburi kefere-i Engürüs zabt" ettiğini (41) kaydeden Esrar Dede'nin bu ifadesinden Peçevi Ahmed Dede'nin 1686'dan önce Peçuy'da faaliyet sürdürdüğünü ve 22 Ekim 1686 tarihinde sükut etmiş bu şehri 1686 Temmuz ayının ortalarında terk ettiğini anlayabiliriz. Ahmed Dede önceleri Filibe'de müceddeden bina ettirilmiş bir zaviyede, sonra ise İstanbul'daki Yenikapı Mevlevihanesi'nde şeyhlik yapmıştı. (42) Yeniçeri Başhalifesi Malkoç Mehmed Efendi tarafından 1006/1597 tarihinde kurulmuş bu Mevlevihanesinin sekizinci şeyhi olan (43) Peçevi Arifi Ahmed Dede 1137/1724 tarihinde vefat etmişti. (44) Vefatına kadar şeyhlik vazifesini icra eden Ahmed Dede, senelerce İstanbul aydınlarının meclislerine gider, eserler yazar ve tercüme ederdi. Tercümelerinden zamanın nüfuzlu sufilerinden olan Abdülgani al-Nablusi (ölm. 1731)'nin ibadete, sema'a, Mesnevi'nin okunmasına ve bir hayli şer'i meseleye ait al-Ukudü'l-Lü'liyye fi tarikü's-saadet al-Mevlaviyye adlı eserinin Türkçe tercümesini zikretmek yerinde olur. (45)

Peçuy Mevlevihanesi'nin tesiri mıntıkasının dini - edebî vaziyetinde de görülmektedir. Farsça bilen, Farsça eserler istinsah eden

(40) Yazma Qu. 42. vrk. 97/a.

(41) Yazma Q. 42. vrk. 97/b.

(42) Yazma Qu. 42. göst. yer. Ayrıca krş. Yazma O. 238. vrk. 108/b. Bu ikinci yazmada Ahmed Dede'nin babası olan Mustafa Dede Peçuy'dan Filibe'ye gittiği zaman, oğlunu Konya'ya gönderdiğini söyleyen müellif, sonra Ahmed Dede'nin "Konya'dan hilafetle Filibe'ye geldikde Vezir kethüdası Mustafa Aga Filibe'de Mevlevi-hane bina buyurub anda niçe eyyam seccade-nişin-i irşad olub, badehu İslâmbolda Yeni-kapu Mevlevi-hanesi'ne nakl iderler ve anda dahi seccade-nişin-i meşihat" olduğunu kaydederek, Ahmed Dede'nin hayat ve faaliyetini Esrar Dede'den farklı olarak göstermektedir.

(43) Zâkir Şükri Efendi, Die İstanbuler Derwischkonvente und ihre Scheiche (Mecmu'a-i Tekaya). Nach dem Typoskript von Mehmet Taysı hrsg. Klaus Kreiser. Freiburg im Breisgau, 1980. s. 31.

(44) Yazma Qu. 42. vrk. 97/b. Riyazi tezkeresinin istifade ettiğimiz zeylinde (vrk. 108/b.) Ahmed Dede'nin vefat tarihi H. 1141 (1728-29) olarak gösterilmekte ise de, doğru değildir.

(45) Abdülbâki Gölpınarlı, a.g.e., (1953), s. 194.

veya okuyan ferdlerin sayısı bu bölgede memleketin diğer mıntıklarına nispeten daha fazlaydı. Evliya Çelebi'nin rivayetinden anlaşılacağı gibi, bu mıntıkanın hisar erleri Farsça mükemmel bilirdi. Hafız'ın Divan'ı, Sadi'nin Gülistan ve Bustan adlı eserleri, Omar Hayyam ile Nizami'nin Divan'ları her gün başvurup, en çok okudukları eserlerdi. Peçuy'daki başkilisenin duvarlarında 19ncu asırda hala mevcut, tasavvufi mahiyette olan bazı Farsça yazılar da herhalde buradaki Mevlevilerden kalma olup, onların nüfuzunu göstermektedir. (46)

Tebliğimizi bitirmeden önce bir sorunun cevaplandırılması gerekmektedir: Acaba Macaristan'daki Müslümanlar arasında gördüğümüz bu tasavvufi dini faaliyetlerin çağdaş Macar kültürüne nasıl bir tesiri olmuştur? Tebliğimizin başında da söylediğimiz gibi, Macarlar millet olarak İslâmlığı hiç bir zaman kabul etmediler. Bununla beraber İslâm dinini benimsemiş, hatta onu kabul edip Müslüman olmuş bazı kişilerden haberimiz vardır. Bunun dışında, 16ncı asır meşhur Macar saz şair olan Bálint Balassa'nın (ölm. 1594) "Bazı Türk Beyitleri" adındaki şiirinde tasavvufi fikirlerinin izlerine bir Macar edebiyat tarihçisi dikkat çekmektedir. (47) Mevzuumuzla ilgili olan ikinci eser Yazıcıoğlu Ahmed Bican tarafından 1451 tarihinde, Gelibolu'da kaleme alınmış Anvâr al-âşikin adlı kitabın Macarca tercümesidir. Anvâr al-âşikin Erdel hükümdarı Gábor Bethlen'in tercüman ve kâtibi olan János Házi adında bir zat tarafından 1624 tarihinde Macarcaya tercüme edilmiş olup, iki sene sonra Macaristan'ın kuzeyinde bulunan Kassa (bugün Kosica), şehrinde basılmıştır. (48) Söz konusu asırlarda Kur'an-ı Kerim'in bazı Latince tercümeleleri bilinmekteyse de, dini-tasavvufi mahiyette olan eserlerin Müslüman olmayan bir milletin anadiline tercüme edildiğinden haberimiz yoktur. Böylece János Házi tarafından Türkçeden Macar millî diline tercüme edilmiş ve ilim alemince meçhul bu kitabı son derece müstesna bir eser olarak saymak icab etmektedir.

Yukarıdaki sahifelerde kısaca tanıtip, dikkat çekmeğe çalıştığımız

-
- (46) Bunlar hakkında bkz. J. Hammer-Purgstall, A pécsi fõtemplomban található keleti feliratokról (Pécs'teki başkilisede bulunan doğu yazılar hakkında) Magyar Academiai Ertesitõ, 1844.
- (47) Szörényi László, Valahány török bejt (Birkaç Türk beyti). Irodalomtörténeti Közlemények, 1976/5-6. s. 706-713.
- (48) Eserin eksik bir nüshası Macaristan Millî Kütüphanesi (Országos Széchényi Könyvtár) Eski Basmalar Koleksiyonunda (RMK, I. 556) muhafaza edilmektedir. Sağlam bir nüshadan yaptırılmış bir mikrofilmi yine burada bulunmaktadır. MF. 2/3834.

mız bu konu, hem Türk hem de Macar kültür tarihi bakımından son derece mühim olup, layıkiyle aydınlanması için, Türk ve Macar tarihçilerin müşterek tetkik ve çalışmalarını gerektirmektedir inancındayım.

MEVLÂNÂNA'S TAKYA IN PECUY AND ISLAMIC CULTURE IN HUNGARY DURING THE 17 th CENTURY

It is obvious that various seclusions, takyas, hermitages and the dervishes interested in sophism and writing religious works have a significant place in literature and the religious life in the Ottoman Empire.

Nevertheless we hardly have any idea about the activities of the dervishes living on the borders of the Empire.

The only Islamic works mentioned in literature about Hungary of an area of 100.120 km and the sovereignty of the Ottoman Empire for 150 years are the tomb of Gül Baba and the convent of Bektashi nearby in Budapest.

However our sources include some information about the other religious seclusions in Hungary during the 16 th and the 17 th centuries.

On my paper I'll mention the last hermitage in Pecuy (birth-place of Ibrahim Peçevi) and the last sheikh of that hermitage: Pecevi Sufi Ahmed Dede studying on the manuscripts of Esrar Dede in the library of the Academy of science of Hungary and the other sources I'll describe the takyas and the last sheikh of Pecuy and the Persian manuscripts left by the dervishes visiting Hungary in order to give an idea about the literature and the religion life of Hungary.

In the last part of my paper I'll mention the influence of sophism on the intelligentsia of Hungary that contradicts the common belief that Ottoman literature had no effect. I'll mention the motifs of sophism in the balads of a hungarian mistrel in the 16 th century and the hungarian translation of 'Anvar al Aşıkım' by Yazıcıoğlu Ahmet Bican (1451) in Hungarian National library in order to prove that sophism had rather an effect.

I hope my study will enlighten the literature and the religion life of Mevlevies in Hungary during the 16 th century.